

**Раман У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” як праява
мастацка-стылёвага адзінства**

Ідэйна-філасофскія пошукі У. Караткевіча арыгінальна праяўляюцца кожны раз на новым узроўні развіцця аўтарскай канцэпцыі быцця беларуса, вобраз якога раскрываецца ў розных прасторава-часовых вымярэннях праз арганічнае спалучэнне рэгіянальнага і агульнанароднага, сусветнага і ўласна-аўтарскага. У падобных выпадках, – лічыць Л.В. Чарнец, адзін з аўтараў вучэбнага дапаможніка «Уводзіны ў літаратуразнаўства», – «фарміраванне індывідуальна-аўтарскага тыпу мастацкай свядомасці, схільнай да эксперыменту, не абыходзіцца без рызыкі» [6, с. 173]. Як вядома, У. Караткевіч рызыкаваў заўсёды, бо на ўсіх этапах яго творчага самасцвярджэння даводзілася адстойваць мастакоўскае права на свабодную рэалізацыю свайго прыроднага таленту. Напрыканцы 50-х гадоў у лістах да Ю. Гальперына пісьменнік адкрыта выказвае свой пратэст супраць тыраніі і фарысейства (ліст ад 23 красавіка 1958 г.). Крыху пазней у пасланні ад 8 чэрвеня 1958 г. рэзка асудзіць «закручванне гаек у літаратуры» [5, с.181]. Адзіная зброя, якой так рызыкаўна карыстаўся пісьменнік (лічы з першых крокаў у літаратуры), быў талент. Калі ж прыгадаць словы У. Калесніка наконт таго, што «Караткевічу дастаўся ад прыроды буйны і самабытны, нават «рагаты» талент» [3, с. 93], і прызнанні самога пісьменніка таму ж Ю. Гальперыну (ліст ад 31 студзеня 1961 г.) аб тым, што, зноў апынуўшыся ў Маскве (сцэнарныя курсы), ён пачуваў сябе асабліва ваяўніча («...я ўвесь абрастаю рагамі для бадання старых законаў, трафарэтаў і шаблонаў» [5, с. 183]), то ў іншым ракурсе бачыцца і спрэчка айчыннах даследчыкаў адносна караткевічаўскага рамантызму. Насуперак аўтарскім аргументам на карысць рэалістычнага ўвасаблення ім супярэчнасцей часу, гістарычнага мінулага і сучаснасці, светапоглядных пазіцый і асабліва сцей эмацыянальнага выяўлення сацыяльна-грамадскіх і культурна-эстэтычных ідэалаў сваіх персанажаў многія навукоўцы лічылі пісьменніка толькі рамантыкам: С. Андраюк, У. Калеснік, Д. Бугаёў, які назваў У. Караткевіча «рамантычным рыцарам чалавечнасці» [1, с. 155]. Некалькі іншую пазіцыю ў дачыненні да акрэсленай праблемы занялі П. Дзюбайла, А. Мальдзіс, А. Верабей. Ёсць, думаецца, рэзон прыслухацца да высноў П. Дзюбайлы, які яшчэ ў 1965 г., асэнсоўваючы напрамкі стылёвых пошукаў беларускай прозы 60-х гг., спыняецца на тым, што «рамантычны па свайму духу, па канцэпцыі і ідэйна-мастацкай накіраванасці раман «Каласы пад сярпом тваім» у аснове сваёй рэалістычны паводле пісьма» [2, с. 134].

Заўважым, што канцэпцыя мастацкага ўвасаблення У. Караткевічам канкрэтыкі жыцця ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» заснавана не толькі на тыповым супрацьстаянні духоўна-значнага агрэсіўна-ўладнаму або амаральна-бяздушнаму.

Аўтарская канцэпцыя рэпрэзентацыі персанажаў у рамане «Каласы пад сярпом тваім» базуецца на аснове мастацкага адзінства рамантычных і рэалістычных спосабаў адлюстравання жыццёвай канкрэтыкі, гістарычнай праўды і выяўлення характару праз сацыяльны план быцця і рэфлексіўныя здольнасці персанажаў. Так, сацыяльны кантэкст з'яўляецца істотным у першасным чытацкім успрыманні старога князя Загорскага-Вежы. На старонках рамана персанаж некаторы час не выступае ў якасці дзейнай асобы, а выключна праз думкі і выказванні пра яго іншых герояў.

Першая «сустрэча» Алеся Загорскага з дзедом адбываецца падчас вяртання маладога паніча назад, у Загоршчыну. Праз пытанне паручніка Мусатава: «А чаму ж гэта стары Загорскі-Вежа загадаў малодшага брата вось гэтага хлопца ў касцёле ахрысціць? Скандал быў на ўсю губерню» [4, с. 45] аўтар малое фрагмент як сваёй мастацкай рэчаіснасці, так і гістарычнай панарамы.

Паручнік, як прадстаўнік улады заўважае небяспечнае іншадумства і прапольскія настроі, да якіх ставіліся насцярожана і ў рэальнасці гістарычнай. Разам з тым рэлігія дае чытачу ўяўленне аб тым, якім бачаць Загорскага-Вежу іншыя. Дзеяслоў «загадаў» сведчыць аб уладным і бескампрамісным характары старога князя. Фраза «скандал быў на ўсю губерню» гаворыць аб выключнай смеласці гэтага чалавека, які не пабаяўся пайсці насуперак уладам і мясцовым законам. Цалкам адданы Загорскім пан Выбіцкі імкнецца вырашыць спрэчку дыпламатычна:

- <...> Але ж зразумейце і вы: чалавек ён стары, з капрызамі.
- Кацерынінскага веку, – іранічна дабавіў Мусатаў [4, с. 45].

Выбіцкі апелюе да дзівакаватай натуры Данілы Загорскага-Вежы, каб змяніць характар размовы, звярнуць увагу суразмоўніка на звычайныя для старых людзей своеасаблівыя адносіны з рэчаіснасцю. Мусатаў бачыць у нестандартных паводзінах князя настальгію па мінулым, таму ўспрымае яго як жывы анахранізм, як прывід папярэдняй эпохі. Чытач праз невялікі дыялог-спрэчку паміж персанажамі складае сваё ўяўленне пра князя Загорскага-Вежу. Можа падацца, што маем справу з тыповым рамантычным героем: непрымірымы нонканфарміст, які ваража ставіцца да рэальнасці і жыве па законах свайго ўнутранага мікрасусвету, незразумелага іншым. Гэтае ўражанне толькі ўзмацняецца ў эпізодзе святкавання адзінаццацігоддзя Алеся:

– Стары пан просіць прабачэння, – суха сказаў даглядчык. – Ён не зможа прыехаць... У яго... гм... падагра...<...>

– Кандраці, – сказала матухна. – Скажы, чаму ён так зрабіў? <...>

– Ён сказаў... Ён сказаў... «Халуі ўсе» [4, с. 98].

Загорскі-Вежа набывае, здаецца, рысы не проста рамантычнага героя, а байранічнага, пад якім разумеюць харызматычны, загадкавы тып персанажа, які валодае выключным розумам і адукацыяй і адрозніваецца зняважлівым і цынічным стаўленнем да грамадскіх устояў і ўлады. Больш таго, князь успрымаецца чытачом не ў якасці жывой асобы, а міфічнай, легендарнай істоты. Прычынай таму служыць фізічная адсутнасць персанажа ў тэксце, немагчымасць пакуль пазнаёміцца з ім асабіста, праз актыўныя дзеянні, а толькі праз меркаванне іншых герояў. Аднак гэты прыём можна назваць рэалістычным. Аповед у рамане вядзецца ад трэцяй асобы, але у наратыўным фокусе знаходзіцца галоўны герой – Алесь Загорскі, які ў першай кнізе «Выйсце крыніц» паўстае перад чытачом яшчэ хлопчыкам. Пісьменнік дэманструе выключную абазнанасць у дзіцячай псіхалогіі, што, у сваю чаргу, сведчыць пра аналітычны лад мыслення, упасцівы рэалізму: уражанне, фантазія дзіцяці, асаблівасці яго вобразнага мыслення дадаюць да незразумелай асобы і вобліку невядомага малому чалавека, якога паважае і пабойваецца нават бацька, самыя разнастайныя, нават звышнатуральныя рысы. Складваецца ўражанне, што чытач адчувае сябе на месцы хлапчука, дзякуючы майстэрскай манеры аўтарскага аповеду, бачыць мастацкі сусвет рамана вачыма галоўнага героя.

Прымушае паставіць пад сумненне рамантычную прыроду вобраза старога Загорскага і рэліка Надзеі Клейны, якая тлумачыць дзіўныя і нават зняважлівыя паводзіны князя: «У тым і бяда, што ён мае рацыю, стары казёл. Халуі ўсе. Ціко б дужы не зрабіў – змоўчаць. Вольнасць у іх адабралі – змоўчалі. Са старых паселішчаў сагналі – змоўчалі. Прымусілі права на шляхецтва даводзіць – і тут яны змоўчалі» [4, с. 98]. Па вялікім рахунку раманіст звяртаецца непасрэдна да фундаментальных асноў рэалізму як творчага метаду – да сацыяльных асноў пэўнай гістарычнай эпохі і тым самым даводзіць права свайго персанажа на «дзівацтва» ў вачах соцыуму.

Аднак для канчатковага разумення матываў і прычын рэакцый чалавека на тыя ці іншыя з’явы неабходна разуменне яго характару і нават гісторыі станаўлення асобы. На старонках рамана «Каласы пад сярпом тваім» псіхалагічны экскурс спалучаецца з гістарычнай панарамай і сямейнай легендай пра імператрыцу Кацярыну Вялікую і Акіма Загорскага. Праз стракаты і насычаны тэкстуальны зрээ аўтар вылучае такія фактар фарміравання характару, як веды, якія, апрача канкрэтных, дзейсных праяў у

творы, набываюць і сімвалічнае адлюстраванне ў вобразе кнігі. Каб памастацку акрэсліць вобраз Загорскага-Вежы, творца ўключае ў кантэкст сваіх разваг работы канкрэтных аўтараў-філосафаў, праз якія чытач зможа расшыфраваць складаны і няпросты характар персанажа. Так, у скептыцызме і некаторай расчараванасці ў людзях і грамадстве, якія стары не хавае, разам з яго імкненнем да шчасця і справядлівасці пазнаецца філасофія Мішэля Мантэня. Ад Дыдэрота (Дэні Дзідро) герой У. Караткевіча атрымаў пэўную захопленасць імператрыцай (французскі мысліцель наведваў Кацярыну II у Расіі) і разуменне неабходнасці ведаў. Жыццёвая філасофія і светапогляд Загорскага-Вежы маюць шмат агульнага з «прывідамі» (прычынамі чалавечых памылак) Ф. Бэкана, а прызнанне за людзьмі права на пачуцці, прыняцце чалавечай прыроды і разуменне нацыянальнага суверэнітэту абсалютным яднае прынцыпы персанажа рамана «Каласы пад сярпом тваім» з думкамі Ж.-Ж. Русо. Калі ўлічваць багаты вопыт суветнай літаратуры, можна сказаць, што амаль усе мастацкія вальнадумны, рамантычныя змагары былі так ці інакш знаёмыя з творчасцю гэтых аўтараў – усіх ці выбраных. Пры гэтым характар і доля героя У. Караткевіча апынуліся пад уплывам яшчэ адной кнігі, якую аўтар выдзеліў асобна. «З усёй гэтай кампаніі яму падабаўся адзін. Той, што напісаў кнігу такой страшнаю мовай і якога за гэтую кнігу загналі ў Ілім. Кнігу гэтую пан Акім купіў за сто рублёў срэбрам і прачытаў, і не тое, каб застаўся ў захапленні ад прапаноў аўтара, а проста так: спадабаўся яму чалавек» [4, с. 168].

Пісьменнік невыпадкова абірае менавіта гэты твор, але не называе яго ў тэксце. Аўтар дае магчымасць чытачам самім здагадацца, знайсці інструкцыю для дэшыфроўкі як тэкстуальнага фрагмента, так і да разумення персанажа. Можна канстатаваць, што ў гэтым заўважаюцца праявы постмадэрнісцкага пісьма, якія пакуль не становяцца яшчэ настолькі відавочнымі, як у пазнейшых творах пісьменніка. Згадка пра Ілім (дакладней, пра Ілімскі астрог), таксама як і згадка ў тэксце пра тое, што аўтар кнігі, якая спадабалася Акіму Загорскаму, быў масонам, прыводзіць чытача да А. Радзішчава і яго кнігі «Падарожжа з Пецярбурга ў Маскву». Той факт, што Акім Пятровіч заплаціў за кнігу вельмі вялікую суму, гаворыць пра выключнае стаўленне да аўтара і яго лёсу з боку князя Загорскага, які хацеў, каб і яго сын быў асобай смелай, справядлівай і прынцыповай, як і вядомы рускі пісьменнік. І Акім Пятровіч падтрымліваў сынаву смеласць, нават калі гэтая якасць праяўлялася на мяжы адкрытай безразважнасці: «Бацька нічога не сказаў, пачуўшы аб тым, што ўчора тры чалавекі далі сваю апошнюю сатысфакцыю яго сыну. Два з іх былі ваенныя і ўмелі бараніцца. Сам рызыкаваў, як і яны» [4, с. 169]. Дзіўныя паводзіны Акіма Загорскага ў

адносінах да ўчынку сына сведчаць зусім не пра жорсткасць, а пра адабрэнне. Акім Пятровіч цалкам падтрымлівае рашэнне Данілы пра дуэль, таму што і сам лічыць «інавацыю» памешчыцы Зубавай здаваць у рэкруты беларускіх сялян замест расійскіх несправядлівым. І ганарыцца тым, што Даніла не пабаяўся як магчымай смерці на дуэлі, так і больш чым верагоднай ссылкі ў Сібір за дуэль у адпаведнасці з законамі Расійскай імперыі (загад Кацярыны II ад 1787 г.).

Чытач прыходзіць да высноў, што Загорскі-Вежа не проста персанаж, а своеасаблівы маркер, прадукт сваёй эпохі, аб чым гаворыцца і ў рамане: «Гэта быў адначасова чалавек вельмі харошы і вельмі дрэнны. Яго добрыя якасці былі прыродныя. Яго недахопы – недахопамі стагоддзя» [4, с. 169].

Наяўнасць такіх персанажаў у тэксце можна лічыць своеасаблівым ускосным паказальнікам таго, што твор адносіцца да шэрагу мастацкіх тэкстаў, аўтары якіх у той альбо іншай ступені выяўлялі свой талент праз пошук найбольш эфектыўных спосабаў уваасаблення глабальных ідэй і канцэпцый у межах аднаго мастацкага цэлага як рамантычных, так і рэалістычных (нават мадэрнісцкіх) творчых прынцыпаў і эстэтычных установак.

Літаратура

1. Бугаёў, Д. Рамантычны рыцэр-чалавечнасці: да 70-годдзя Уладзіміра Караткевіча / Д. Бугаёў // Полімя. – 2000. – № 11. – С. 155–175.
2. Дзюбайла, П. Пошукі стылю / П. Дзюбайла // У вялікай дарозе : літ.-крытыч. артыкулы / П. Дзюбайла. – Мінск, 1981. – С. 110–136.
3. Калеснік, У. Усё чалавечае : літ. партрэты, арт., нарысы / У. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 381 с.
4. Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – Т. 4 : Каласы пад сярпом тваім : раман : кн. 1. – 398 с.
5. Письма Владимира Короткевича / публикация и примечания Ю.К. Гальперина // Нёман. – 1991. – № 7. – С. 165–185.
5. Чернец, Л.В. Литературное произведение как художественное единство / Л. В. Чернец // Введение в литературоведение: Литературное произведение: Основные понятия и термины : учеб. пособие / Л.В. Чернец [и др.]; под ред. Л.В. Чернец. – М., 2000. – С. 153–177.